

УДК 821.161.2:82-311.6:82.0'06:7.04

**ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ІВАНА СІРКА В ДИЛОГІІ
М. МОРОЗЕНКО «ІВАН СІРКО, ВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК»,
«ІВАН СІРКО, СЛАВЕТНИЙ КОШОВИЙ»**

Хом'як Т.В., к. філол. н., професор

*Іващенко О.А., вчитель

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
Запорізький навчально-виховний комплекс № 88
вул. Музична, 2, м. Запоріжжя, Україна
d-filf@znu.edu.ua*

Стаття присвячена осмисленню образу легендарного кошового Івана Сірка та розкриттю засобів його характеротворення. Актуальність дослідження пояснюється неухильною увагою до образу легендарного кошового Запорозької Січі.

Ключові слова: засоби характеротворення, образ, портрет враження, факт, фольклор, хронотоп

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБРАЗА ИВАНА СИРКО В ДИЛОГИИ
М. МОРОЗЕНКО «ИВАН СИРКО, ВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК», «ИВАН СИРКО,
СЛАВНЫЙ КОШЕВОЙ»**

Хомяк Т.В., *Иващенко Е.А.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
*Запорожский учебно-воспитательный комплекс № 88
ул. Музыкальная, 2, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена осмыслению образа легендарного кошевого Ивана Сирко и раскрытию средств его характерообразования. Актуальность исследования объясняется неизменным вниманием к образу легендарного кошевого Запорожской Сечи.

Ключевые слова: средства характерообразования, образ, портрет впечатления, факт, фольклор, хронотоп

**ART MODELING IMAGE OF IVAN SIRKO IN THE DILOGY M. MOROZENKO
«IVAN SIRKO, THE GREAT SORCERER», «IVAN SIRKO,
THE FAMOUS KOSHOVYI»**

Homyak T.V., *Ivashchenko O.A.

*Zaporizhya national university
66 Zhukovskogo St., Zaporizhya, Ukraine
*Zaporizhya teaching and educational complex № 88
2 Music St., Zaporizhzhya, Ukraine*

This article is devoted to understanding the image of the legendary Cossack Ivan Sirko and disclosing of his means character creation. The fate of the national hero still interested in Ukrainian writers. Evidence of this is the dilogy M. Morozenko «Ivan Sirko, the great sorcerer», «Ivan Sirko, the famous Koshovyi». Ivan Sirko is an example of courage and devotion to Ukraine. The attention is focused on his patriotism, loyalty to national ideas, defending the Motherland from enemies, so dominated by the description of events, which help to highlight these traits the most complete. The difference between the versions of copyright image interpretation is not assessing the hero, and focusing on different aspects of life. M. Morozenko shows the becoming and manhood of Ivan Sirko as a human and as a Cossack warrior. Chronotope is linear, the events are given in chronological order. The author claims that Ivan Sirko was a Cossack Moses, a defender of national shrines. The work has mutually interwoven fact, conjecture, fiction. M. Morozenko collected and processed a variety of documents, scientific sources, analyzed, compared them, the internal logic of development restored facts, related to the life of Ivan Sirko. In the absence of reliable historical facts she developed her own versions of thoughts, motivations, decisions which Koshovyi could accept. Much attention is paid the description of hero's childhood. Emphasized that Ivan was growing stubborn, persistent, knew how to keep secrets, kept words, promises, was brave, smart, and feverish, had

explosive character. At an early age he came to Zaporiz'ka Sich with his friend Gray wolf. His individuality was noticed. Ivan was sent to learn in school of Kharakternyky. Ivan Sirko is depicted in the dilogy as a sorcerer-magician, which does not take neither a saber nor a bullet.

M. Morozenko focuses attention only on charity affairs of Koshovyi, cares about his moral character. It seems that dilogy has a particular recipient, for children of secondary school age. It is shown true and happy married life of the hero, but less attention is paid to this, and this is understandable because the more time the legendary Koshovyi spent in military campaigns and Zaporiz'ka Sich. Ivan Sirko is treated respectfully either Cossacks and enemies who feared his name. M. Morozenko gives statistics employing historical sources. In the author's characteristics roomy and apt comparisons prevail. Thus the actions and deeds of Ivan Sirko are exaggerated, it emphasized his ubiquitous, the fact that he defended the vigilant Ukrainian land.

Ivan Sirko was a Colonel from God. The main means of character creation insult, behavior, action, songs, characterization, this other characters, language. Since work is aimed primarily at children's perception, it has to be interesting and exciting. These means character creation promote the implementation of the designated functions.

M. Morozenko reproduces the image of Koshovyi based on people's poetic tradition. She does not give deployed characteristics of a Portrait and the portrait is drawn to the impression. Modeling the image of Ivan Sirko, and attracting facts, it does not make sense historian (for example, the first battle of Ivan Sirko). This is indicated directly in the author's text.

Ivan Sirko appears as ethno-cultural hero, but individualized, because it is not just one of the many legendary folk-song made poetry of images and bright personality.

Legendary Koshovyi represents a combination of typical and individual. Author's characterization Koshovyi in novels based on historical facts and research.

Key words: character creation means, images, portrait impression, fact, folklore, chronotop.

Постать легендарного кошового Івана Сірка уже не раз привертала увагу письменників. Це факт відомий. Однак життєва доля національного героя і надалі продовжує цікавити митців слова. Свідченням того є і діалогія сучасної української письменниці Марії Морозенко «Іван Сірко, великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий», яка вже стала об'єктом аналізу літературознавців, зокрема, молодих дослідників (О. Качура [1], Ж. Панкраскіна [2], Л. Романенко [3] тощо).

Детально засоби моделювання образу козацького ватажка все ж не розкрито, що і є завданням у цій статті. Мета: з'ясувати особливості творення образу Івана Сірка в діалогії М. Морозенко засобами художнього слова.

Як засвідчили страшні події, що відбуваються сьогодні на Сході України, надзвичайно актуальним є формування почуття патріотизму в молоді. Яскравим матеріалом для цього може слугувати постать Івана Сірка, зокрема, і художньо осмислена в діалогії М. Морозенко. Іван Сірко є прикладом мужності і відданості Україні. Увагу сконцентровано на його патріотизмі, відданості національній ідеї, захисті Вітчизни від ворогів. Звідси – домінування опису подій, які допомагають ці риси висвітлити найповніше. Різниця між авторськими версіями інтерпретації образу полягає не в оцінці героя, а в акцентуванні уваги на різних аспектах життя та діяльності. М. Морозенко упевнено веде героя дорогою становлення і змужніння і як людини, і як козака-воїна. Хронотоп у повістях лінійний, події подаються в хронологічному порядку. Моделювання усіх інших образів авторка ставить у пряму залежність від їх дотичності до головного героя. У хронології життя Івана Сірка М. Морозенко виділяє час народження, період становлення характеру, духовний і психічний розвиток. Авторка стверджує, що Іван Сірко був козацьким Мойсеєм, захисником національних святинь, навіть помиляючись (навіть чи можна однозначно трактувати сцену страти українців, які не прагнули вже повертатись на Україну, бо родинними вузами укорінились у татарській землі), дбав не про особистий інтерес, а про долю України. Важко говорити конкретно про співвідношення історичного факту й домислу та вимислу, художньої вірогідності. М. Морозенко і на факти опирається, і до інтуїції дослухається.

Іван Сірко постає як етнокультурний герой, проте індивідуалізований, оскільки він не лише один із багатьох опоетизованих народнопісенних легендарних образів, а яскрава особистість. Літопис життя героя ведеться від дня народження, який ледве не став днем смерті. І маля, і матір врятувала Килина Морозиха, відома на всі околиці повитуха в четвертому коліні, для якої ці пологи виявились останніми, бо після них «відійшла в потойбіччя» [4, с. 13]. Дяк, який мимоволі став свідком «великої таїни народження і смерті» [4, с. 13], тричі перехрестившись, засвідчив: «Упокоїлася в Бозі... при роженні диявольського отродія... 13 августа 1610 года» [4, с. 13]. Так окреслено дату народження в майбутньому легендарного кошового. Народився хлопчик з червоною плямою на нижній губі. Використано легенди, зокрема, і про момент народження. Сірко народився зубатим. Переляканій молодій повитусі, яку немовля вкусило, Килина сказала: «Нічого-нічого, кусатиме ними проклятих бусурманів. Родима пляма біля губи – Божий знак на те» [4, с. 13], на що нажахана молодиця відповіла: «Він же сам проклятий. Зубатий!» [4, с. 13]. Майбутню славу пророкує синові і батько, Дмитро Половець, захищаючи малого від посягань завжди п'яного дяка та мереф'ян, підбурених ним («В доме твоем появился младенец, коего должно избавиться» [4, с. 21]): «Мій син народився на славному справу – на нижній губі має він особливу відмітину, родиму. Це Божий знак. І хто посягне на життя мого сина, мусить спершу позмагатися силою не з немовлям, а зі мною. А те, що має кілька зубів хлопчак від роду – хай і так, знаю, рватиме він цими зубами лютих бусурманів, які нишпорять нашим краєм. Кажу вам, як батько, що буде так, а не інакше. Я все докладу задля цього. Чуєте, прославить хлопець наш рід. Великою людиною стане. Не ховатиметься під спідницю, як роблять це «деякі козаки!» – з притиском видихнув ці останні слова» [4, сс. 22-23]. Затятий дяк був розчарований, що покарання не відбулося, зарікся хрестити «клятоє отродіє» [4, с. 25], та Михайло Діброва, «поводир козацької громади» [4, с. 23], «поклав важкий кулак на його вузьке плече:

– Похрестиш, як громада велить. І назвемо ми хлопця Іваном, бо ж помилуваним на життя є. А кумом славному козаку Дмитру Половцю буду я! – і з цим хвацько підкрутив пострібляний сивою памороззю вус» [4, с. 25].

З діалогічної партії матері і служниці стає зрозумілим, що ріс Іван Половець, як у казці: «не по днях, а по часах». Семилітнього хлопця уже цікавило і хвилювало магічне свято сонцевороту, тож на Івана Купала щиросердно просився у матінки і його відпустити погуляти. На його запитання, де росте купайлиця, «Мати вражено сплескує руками:

– Ти бач, дослухався! – обернувшись до служниці, ділиться наболілим. – І що в нас за дитина, далєбі?! Те, що йому цікаво, вмить усіче, а що товчемо безустанно, теши не теши, нічого не доб'єшся.

Служниця з усміхом дивиться на понурого малого, підбадьорює його:

– Іванко у нас з характером!» [4, с. 29].

Мати вболіває за сина, його непослух її тривожить. Вона говорить йому: «В тобі, сину, немов дві часточки людини живе: одна часточка – це мій лагідний та слухняний хлопчик, який маму і тата шанує, до порад дослухається, а інша частка – це казна що, тільки й того, що люття наповнене та непослухом. І ці дві часточки повсякчас змагаються між собою, краючи моє серце. Та й татове теж» [4, с. 33]. Хлопчина був уражений почутим («Іванко, як укопаний, застиг перед матір'ю» [4, с. 33]). Він почув те, що відчував сам («З найперших кроків по землі він почував у собі дві дужі непоборні сили – одна бездумно штовхала до рвучкості, а інша – обачно зупиняла. Одна знаджувала, інша оберегала. Він метався поміж цих двох сил, не знаючи, до якої пристати. Ховав у собі свою таємницю, не ділячись нею ані з ким» [4, с. 34]). Дитинство Івана було складним. «Закляте прізвисько «Відьомське зілля» [4, с. 35] позбавляло його гуртових розваг. Діти цурались хлопця. Іван із малих літ мав «буйний норів» [4, с. 34], не раз «на лобі носив гулі, а на тілі – синці» [4, с. 34]. З часом за порадою батька навчився «давати здачі», та так, що «аж курява

здіймалася від ніг хлопчаків, що раніше ображали його не раз» [4, с. 35]. Хлопець тягнувся до людей, зокрема, до дітей («Він хотів почуватися своїм з усіма. Мав велику охоту стати близьким до людей» [4, с. 35]).

Реалістичне й містичне переплітаються при художньому моделюванні образу Івана Сірка. У ніч на Івана Купала хлопця таки відпустила мати на гуляння, та свято для нього ледве не обернулося на трагедію. Тарас Чорнопліт влаштував явне протиборство, хоча нерівне, бо ж різниця у віці хлопців була в десять років. Тарас був «головним серед молоді» [4, с. 42], «першим в усьому» [4, с. 41], доки не з'явився Іван Половець. Ревнощі до Михайла Діброви, хрещеного обох хлопців, образа, що той «всюди і скрізь» вихваляв «велику вправність малого хрещеника до козацьких вправ» [4, с. 47], призвели до відкритого протистояння. Іронічне збиткування над хлопцем Тарас Чорнопліт приховав потаємним злорадством, дозволив Іванкові стрибнути через багаття, проте поставив йому підніжку, і той «з розгону сторчма впав у гарячу золу» [4, с. 47]. «Опечене лице палало вогнем» [4, с. 47], але ніхто не пожалів хлопця, лише сміялися, а Тарас ще й «зле пожартував» [4, с. 47]: «Іван-побиван покотився, як баран» [4, с. 47]. Після обіцянки побити кривдника, коли виросте, Іванко побіг, гнаний болем образи, і біг, доки не впав, перечепившись через пеньок. Найбільшою винагородою за фізичний біль приниження було «дійство» на чарівній галявині і цвіт папороті, який, за сприяння невідомого голосу («Ніхто»), знайшов хлопець. Він зробив так, як велів йому голос (оскільки цвіт папороті квітне лише мить, швидко розрізав мизинець і сховав туди квітку). На пальці навіть шраму не залишилось: «Де ділась квітка?

– Проросла в твоєму серці.

– Нащо?

– Той, хто купальської ночі дістане цвіт папороті, матиме силу велику» [4, с. 56].

Зустріч із вовком стала символічною. Іван не лише переміг звіра, але й поборов «найстрашніший свій страх, яким зазвичай батьки залякували його, коли він у чомусь не слухався їх. Власноруч переміг нездоланне» [4, с. 58]. «Дивна людська істота», «розпатлана старезна баба, з горбом за плечима, з ціпком» «прошамкотіла»: «Відтепер, Іваночку, ти не втікатиш від своїх кривдників ніколи. Івана Половця, народженого вдруге, гірше за вовка боятимуться всі вороги. Тримай, це тобі винагорода. Вовченя – твоє» [4, с. 59].

Іван ріс упертим, наполегливим («Коли він чогось хотів, те неминуче ставало його» [4, с. 75], «А вже чого він прагнув, того мав добитися, хоч би там що» [4, с. 96]), умів зберігати таємниці, дотримував слова, обіцянки. Був дуже сміливим, кмітливим. Навчив свого вовка, якого назвав Сірим, багатьом премудростям, зокрема, просити їсти, ставши на задні лапки. Це було непросто, вовки – горді звірі. У юному віці Іван Половець відправився на Запорозьку Січ разом зі своїм вихованцем, відгукнувшись на звернення січовиків, зокрема, Івана Дуба. Звісно, що про такого «малого» не йшлося, але він досяг своєї мети, хоча козаки поставили перед ним надскладне завдання («А ти мусиш знати – козаком стати не кожний може. Якщо вже ти не хочеш вертатися додому, так тому і бути. Дістатися на Січ маєш сам. Без нас і без чиеїсь там допомоги. Але ж знай, малий, – притишив застережно голос Іван Дуб, – дістатися на Січ непросто. Мусиш дев'ять порогів, де вирує страшна вода і стугонить важке каміння, здолати. Пройти, проплисти, пролетіти» [4, с. 88]), хлопець із ним впорався.

Авторка зауважує: «Якби Іван Дуб гаразд знав хлопця, якого він надумав залякати небезпеками біля порогів, то, мабуть, додав би до своєї розповіді ще чимало всіляких страхів. Хоча й всім тим навряд чи би настрашив малолітнього відчайдуха» [4, с. 88].

Квітка папороті, яку знайшов у лісі Іван Половець, вплинула на його поведінку («Хлопець усе не міг всидіти на місці» [4, с. 89]). Розібратись із тим «чужим», що поселилось

у ньому, він не міг, і не знав, до кого звернутись за допомогою. Його мандри ще більше викликали неприязнь у мерешан і переконаність, що в хлопцеві «поселився нечистий» [4, с. 90]. Він залишався чужим для односельців. Близькими були для Івана лише батьки і хресний Михайло Діброва, який багато чому його навчив (плести із лози різні ужиткові дрібниці, розкладати ватру, скакати на коні, орудувати шаблею тощо). «Спритний у роботі, допомагав у господарстві, хилився добрим словом до людей» [4, с. 90], однак люди цуралися його, обзивали «малим перевертнем» [4, с. 90] – прізвиськом, яким «нагородив» його дяк, котрий особливо чомусь не любив малого.

Іван був гарячковим, мав вибуховий характер. Коли при батькові попросився на Січ, це викликало в оточуючих сміх. М. Морозенко психологічно точно передає внутрішні відчуття хлопчини: «Коли ж хлопця перед усіма в саду виставлено на сміх, лють, як густе варево в киплячому казані, закипіла в розбурханому серці: «Бач, нікому й не втямки, що я можу, як всі, бусурманів бити. І шаблю триматиму як слід. Сміються! Та й батько он як гнівається. Не пустить. От лихо! Чому нікому з людей не болить, що це одне, що тільки й може мене порятувати? Бо ж так чую я. А що чується мені, того й треба дослухатися і тому слідувати. Бо так мусить бути» [4, с. 93]. Іван Половець був відкритим, чистим, ширим. «Я не звик брехні розводити» [4, с. 99], – говорить він Іванові Дубу, коли той сумнівається, що хлопець подолав дорогу на Січ без будь-якої допомоги. Характеристики від козаків після розповіді Половця про долання порогів дуже місткі і більше, ніж позитивні: «...ти, бачиться, теж не боязкий» [4, с. 100], «Бравий хлопчак» [4, с. 100] тощо.

Індивідуальність Івана Половця була помічена, і його відправлено на Перевозькі хутори, а з ним Вітрогона та Пугача, вчитися на характерника. Осліпла ворожбитка Рода, з якою Іванові уже доводилось зустрічатись у ніч на Івана Купала, після спілкування з ним пророче сказала: «Бачу я перед собою малого пройдисвіта, з якого за сім літ виросте Великий характерник» [4, с. 112]. Науку в школі характерництва було пройдено справно. Іван прагнув пізнавати нове, йому все вдавалось, був старанним, допитливим. Час непомітно пролетів за цими вишколами, пізнанням всього, відкриттям незанихатих таємниць буття, а головне – самого себе: «Сім років, як швидкоплинні хвилі ріки, збігли відтоді, як Іван Половець став на службу до характерників. Сім років як один день прожив поміж тими, хто переповідав йому свою непросту науку. Сім літ йшов до пізнання самого себе» [4, с. 117].

Три народження ніби як потроїли його життєві сили. Перенести останнє випробування допоміг дух Сірого, якого сам же й убив випадково, прийнявши за ворога. У «мить переходу із межі смерті на межу життя на світ народився Іван Сірко» [4, с. 130]. І уже під цим новим прізвиськом юнак знайомиться із Софією, яка стала коханням його життя, вірною дружиною і підтримкою.

Інтимні стосунки, почуття до жінки засвідчили, що Іван може бути й іншим («м'яко і ніжно промовив, розчулений її турботою» [4, с. 137], «зняковів перед юною волхвинєю» [4, с. 138], «уперше в житті пізнав, як щось м'яко торкнулося серця» [4, с. 138]).

З легенд і переказів, окремих зауважень в історичних джерелах відомо про захоплення Сірка татаркою Арзи, непоодинокі юнацькі захоплення, заличання до дівчат. М. Морозенко про це навіть не згадує. Думається тому, що твори мають конкретно означеного адресата (для дітей середнього шкільного віку). Отож письменниця акцентує увагу лише на добродійних справах кошового, дбає про його моральний образ, тому зосереджується на показі великого й світлого кохання Івана Сірка і Софії, яка згодом стане його дружиною, народить йому двох синів і двох доньок і загине від рук бусурман, які знищили родину кошового, не пожалівши ні матері, ні дружини. Про це у творі сказано описово і не дуже конкретно, тож коли юному, а чи й дорослому непоінформованому читачеві захочеться дізнатись, чи й доньок було страчено, йому

доведеться послуговуватись іншими джерелами. М. Морозенко наголошує на подружній вірності («За всі роки, прожиті разом, ніколи не помислив про зраду, був вірний їй і своїй козацькій долі» [4, с. 334]). І все ж письменниця підкреслює, що його «призначення було не тільки в родинному щасті. Він був народжений задля більшого» [4, с. 143].

Сірко як характерник показаний різними письменниками (трилогія А. Химка «Засвіти», романи: Ю. Мушкетика «Яса», Я. Бакалець і Я. Яроша «Із сьомого дна», повісті М. Горбаня «Козак і воєвода», В. Кулаковського «Іван Сірко» тощо).

У діалогії М. Морозенко кошовий зображений також і як характерник-чарівник, якого не бере ані шабля, ані куля, про що свідчить і назва однієї з повістей. У творах фольклору, особливо легендах, переказах, ідеться про магичні здібності Сірка. Це знайшло художнє втілення і в діалогії. Ще автор «Історії Русів» зауважував, що татари вважали Сірка за великого чарівника і звичайно титулували його Руським шайтаном... Вказівка «характерник» часто має місце безпосередньо в авторському тексті («Характерник Сірко пройшов сувору науку на Перевозьких хуторах і міг легко опанувати собою, змусивши тіло силою духу забути на короткий час про сон» [4, с. 124], «Характерник Сірко, похитуючись від втоми, неквапом рушив зоряним шляхом, яким проводили його чарівні птахи» [4, с. 198] тощо). Більше йдеться про магичні дії Сірка. То після змаху його рук на зоряному шляху з'являється «ключ небесних птиць з нанизаними на пір'я зорями» [4, с. 197], то він зустрічається «з минулим, щоб увійти у ворота майбутнього» [4, с. 200], то рятує від смерті свого вірного джуру Гострозора (Тараса Вербовика); то велить козакам підняти над головами срібні заточені ножі і вдарити ними хрест-навхрест, від чого більшість ворогів «закам'яніла на місці» [4, с. 310], то насилає «туману» на ворогів, і тоді «негадано-неждано їхні коні ставали на диби. Перед ними невідь-звідки поставала столітня хаща, де густі та розлогі дерева впирались у небесну височінь. Скаженіючи, османські вояки люто кидалися на дерева, сікли їх по живій корі. Сікли – і жахалися. Чувся дикий зойк. Кров цібеніла зі стовбурів. Під ноги нападникам падали нукери, взяті напередодні Сірком у полон» [4, с. 311].

До Івана Сірка шанобливо ставляться не лише козаки, але й вороги. Вони були переконані, що «Гяур Сірко – великий воїн. Він не знає страху. Не боїться ран. Він – сильніший за смерть» [4, с. 309], не сумнівались у тому, що він виходить сухим із води, а із вогню – неопаленим. Боялися уже одного його імені. Стверджували, що Сірко уміє навіювати марева та видіння, здатний на льоту ловити кулі й повертати їх супроти них.

У діалогії використано взятий із легенд про Івана Сірка мотив заповіту (через лист-звернення до козаків, який знайшли після смерті отамана на пасіці), за яким він велить відтяти свою праву руку і брати її із собою в походи сім років. Рука – джерело магичної сили, оскільки вона є джерелом чар (детально пояснення етимології подано у статті І. Павленко «Міфологізація історичних постатей у фольклорній прозі Запорізького регіону» [5, с. 80]). Із образом Івана Сірка пов'язаний і близький до казкового мотив померлого предка-чарівника. У листі отаман заповідає не забувати про його могилу. «Мерэф'янський відчайдух» [4, с. 241] володів даром гіпнозу, передчуття. Внутрішній голос не раз рятував його від небезпеки. М. Морозенко наголошує, що кошовий міг бути різним: «Сірко, рвійний та немилосердний у битвах, біля бджіл ставав сумирним і тихим» [4, с. 357].

Іван Сірко – людина слова і честі. Дає клятву поквитатись зі зрадником – Тарасом Чорноплотом, через якого стільки невинних мерэф'ян загинуло, а серед них і дуже близьких для кошового (загинув його хресний, якому багатьма уміннями був зобов'язаний): «Клянуся поквитатися зі зрадником! Клянуся, що жоден бусурманин не уникне кари! Клянуся, що радше вросту в рідну землю, ніж дозволю комусь знущатися з нашого люду! Нікому й ніколи не поступлюсь, якщо йтиметься про правду і про волю! Допоки житиму, зброї з рук не випускатиму! Зубами рватиму ворогів, гострою шаблею

спинатиму їхні голови. Ні пощади, ні жалю не знатиму до них! Віднині й довіку мої найперші вороги – бусурмани!» [4, с. 249]. Авторка, думається, свідомо наголошує на деталі «зубами рватиму ворогів», апелюючи до незвичайного народження Івана Сірка. М. Морозенко уважна до художніх деталей. Вона наголошує, що кошовий усе життя користувався лише тим срібним ножом, яким йому перерізали пуповину (потаємно викрав його з хати), сам собі витесав труну без жодного цвяха.

М. Морозенко наводить статистичні дані, послуговуючись історичними джерелами (55 походів здійснив Іван Сірко проти Османської імперії, і в жодній битві не зазнав поразки; 12 разів обирали козаки його кошовим отаманом тощо).

Характеризує кошового і авторка, навіть із певною пафосністю: «Вірою і правдою служив він розтерзаній ворогами українській землі, ревню сповідуючи вірність рідному народові. І так він, славетний козацький отаман, заслужив право на вічну пам'ять нащадків» [4, с. 348]. В авторських характеристиках переважають місткі і влучні порівняння: «запальний, мов іскра, швидкий, наче стріла, шалений, як порив передгрозового вітру» [4, с. 264], «січе ворогів, наче капусту» [4, с. 266], «являвся несподівано, як дужий подув вітру», «його шабля видзвонювала по кістках ординців, як гострий півмісяць серпа у травах» [4, с. 309]. При цьому дії і вчинки Івана Сірка гіперболізовано, наголошено на його усюдисущості, на тому, що він «невсипущо захищав українські землі» [4, с. 308]: «Він був скрізь – у степах, на шляхах, біля Дніпра та обіч Чорноморських розливів, по всіх усюдах і просторах» [4, с. 308].

Іван Сірко показаний схильним до філософських роздумів. Особливо це найповніше розкривається у його спілкуванні із Гострозором, який, за іронією долі, втратив зір у першому ж бою («Заповіти долі здатні перемінити все» [4, с. 259], «...Ніхто й ніколи не знає напевне, що принесе йому новий день» [4, с. 259], «Немає на землі страшнішої сили, ніж праведний гнів» [4, с. 264] і т. п.). Мова є одним із основних засобів характеротворення кошового. Монологи й діалоги мають філософський зміст, це не класична мова військового стратега, це мова інтелектуала. Він уміє переконувати. Зумів повернути до життя Гострозора, переконати його залишитися на Січі, стати кобзарем, розповівши історію з давніх часів про «предивного» чоловіка, якого звали Антін. Мова його насичена афоризмами, зміст яких несе в собі елементи характеристики («Не той сильний, хто камінь верже, а той, хто серце в собі держе» [4, с. 261]). Гострозір, ставши кобзарем на Січі, іменується тепер Тарасом Вербовиком. У його вуста вкладає письменниця пісню про Івана Сірка – «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко», яка є одним із важливих засобів характеротворення образу, оскільки в ній дана народна оцінка герою.

Був Іван Сірко і чулою, вразливою людиною. «Кривавий гріх» (страата відступників) «мучив його душу» [4, с. 280]. Йому навіть снились нажахані очі невинно убієнної дитини Тараса Чорноплота, які так просили в Сірка про помилування. Кошовий для себе потрактував скоєне як гріх свій. Тож коли трагічно загинув молодший син Роман, вирішив, що «невинно убієнна дитина жадала помсти» [4, с. 281]. Лінію смерті двох хлопчиків ніби й не пов'язано, але читач також сприймає Романову, якому було дано, як сказала Рода, «три чисниці відліку», як помсту невинно убієнного сина Тараса Чорноплота. Турботливо ставився до родини. Коли захворіла мати, привіз їй від волхвині Роди напарі, а сам відразу ж відправився на Січ.

На думку Богдана Хмельницького, «Сірко – від Бога полководець» [4, с. 305]. Іван Сірко долучився до Війська Богдана Хмельницького після того, як останнього на Великій козацькій раді 18 квітня 1648 року було обрано гетьманом Війська Запорозького. Він вдумливо ставився до всього. Під час Переяславської ради 18 січня 1654 року не склав присяги на вірність московському царю, відхрестився від служби посольської («Не розумів він єднання з тими, хто потай точив ножі, аби встромити у спину українцям. Іван

Сірко не хотів цієї злуки» [4, с. 307], і він її таки не прийняв. Коли було підписано, все залишив і подався на Січ («Моя справа – гостра шабля й кінь» [4, с. 307]).

М. Морозенко, спираючись на народно-поетичну традицію, відтворює образ кошового отамана. Вона не подає розгорнуту портретну характеристику, а звертається до портрету враження. Саме такі елементи поезики мають місце в творах Адр. Кащенко про Івана Сірка («Запорозька слава», «Могила Сірка»).

Письменниця, художньо моделюючи образ Івана Сірка, звертається і до фактів, до цього часу не осмислених жодним істориком. Про це йдеться безпосередньо в художньому тексті («Про першу битву Івана Сірка не написав жоден український історик» [4, с. 226]). М. Морозенко роздумує про причини такої неуваги.

Найповніше образ Сірка розкривається через дії та вчинки, характеристику, дану іншими персонажами. Спрямований передусім на дитяче сприйняття, твір має бути захоплюючим, цікавим. Саме названі засоби характеротворення сприяють виконанню цієї функції.

Уснопоетична традиція наділяє кошового рисами легендарного героя: кмітливостю, спритністю, умілістю, великою силою, характерництвом, вірністю і відданістю рідній землі. Вони притаманні й образу, змодельованому М. Морозенко. Уснопоетична творчість є одним із основних джерел, що художньо реконструює постать кошового, а письменниця в діалогії продовжила це починання.

Від фольклору і вживання числової символіки. Неодноразово наголошено на ролі містичного числа сім у життєвій долі героя: «Від часу бою за Мерефу сплинуло сім квапливих літ» [4, с. 264], сім років провів Іван Сірко у школі характерників, заповів по його смерті сім років брати в походи його правицю. І навіть вік його приходу на Січ (чотирнадцять років) можна подати як двічі по сім. Вагома змістова наповненість і числа три: три народження Івана Сірка, потроєння сили, три прізвиська вірного джури (Тарас Свитка – Гострозор – Тарас Вербовик) тощо.

В епічних жанрах з позицій реалізоцентричного типу творчості має бути дотриманий конкретний історизм. Це передусім відображення колориту доби, реалістичних деталей побуту, характерних сюжетних колізій, обставин, подій, своєрідне поєднання індивідуальних психічних властивостей персонажів і мотивації їхньої поведінки. Іван Сірко втілює поєднання типового й індивідуального. М. Морозенко вдається до народних пісень, легенд, розмовних виразів, фольклорних символів як до емоційного камертону, що ліризує епічну оповідь, надає їй своєрідного колориту, етноментальної закоріненості.

Для створення повноцінного образу кошового необхідно змалювати обстановку та оточення, у якому живе чи перебуває головний герой. М. Морозенко зібрала й опрацювала найрізноманітніші документи, наукові джерела, проаналізувала, зіставила їх, за внутрішньою логікою розвитку реставрувала події, факти, пов'язані з життям Івана Сірка. У разі відсутності достовірних історичних фактів розвинула власні версії думок, мотивацій, рішень, які міг ухвалювати кошовий. Авторська характеристика його в діалогії ґрунтується на історичних фактах і дослідженнях.

Більш повне дослідження на порушену проблему ще попереду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Качура О.М. «Він був народжений задля більшого»: образ Івана Сірка в повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» / О.М. Качура // Козацтво в культурному просторі України і світу. – Запоріжжя, 2015. – С. 70-72.
2. Панкрашкіна Ж. С. Діалогія М. Морозенко про Івана Сірка на уроці позакласного читання у 6 класі / Ж.С. Панкрашкіна // Козацтво в культурному просторі України і світу. – Запоріжжя, 2015. – С. 106-107.

3. Романенко Л.В. Постать Івана Сірка в українській літературі (на матеріалі творів М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий») / Л. Романенко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. – Маріуполь, 2013. – Випуск 9. – С. 56-62.
4. Морозенко М. Іван Сірко, великий характерник. Іван Сірко, славетний кошовий / М. Морозенко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 366 с.
5. Павленко І.Я. Міфологізація історичних постатей у фольклорній прозі Запорізького регіону / І.Я. Павленко // Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. – Запоріжжя, 2001. – № 1. – С. 78-83.

REFERENCES

1. Kachur A.M. (2015). «He was born for more»: the image of Ivan Sirko M. Morozenko in the story «Ivan Sirko, the great sorcerer» // Cossacks in the cultural space of Ukraine and the world. – Zaporizhzhya, Ukraine
2. Pankrashkina J. S. (2015). Novels M. Morozenko of Ivan Sirko in the classroom extracurricular reading in Grade 6 // Cossacks in the cultural space of Ukraine and the world. – Zaporizhzhya, Ukraine
3. Romanenko L.V. (2013). The figure of Ivan Sirko in Ukrainian literature (based on works of Morozenko «Ivan Sirko, the great sorcerer», «Ivan Sirko, the famous Koshovyi») // Journal of Mariupol State University. Series: Philology. – Mariupol, Ukraine
4. Morozenko M. (2015). Ivan Sirko, the great sorcerer. Ivan Sirko, the famous Koshovyi. – Lviv, Ukraine
5. Pavlenko I. (2001). Mythologizing historical figures in the folk prose Zaporizhzhya rahionu // Bulletin Zaporozhye State University. Series: Philology. – Zaporizhzhya, Ukraine

УДК 82.94-821.133.1

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ІСТОРІЇ В РОМАНІ «WINDOWS ON THE WORLD» Ф. БЕГБЕДЕ

Черкашина Т.Ю., д. філол. н., професор

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна*

tetiana.cherkashyna@karazin.ua

Статтю присвячено дослідженню специфіки художнього моделювання історії в романі «Windows on the World» французького письменника Ф. Бегбеде. Аналізується поетика подвійної оповіді роману, взаємонакладання документально-історичного та автобіографічного дискурсів. Увагу приділено альтісторичним особливостям аналізованого роману.

Ключові слова: література, історія, альтернативна історія, подвійна оповідь, дискурс, рецепція.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ИСТОРИИ В РОМАНЕ «WINDOWS ON THE WORLD» Ф. БЕГБЕДЕ

Черкашина Т.Ю.

*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина*

Статья посвящена исследованию специфики художественного моделирования истории в романе «Windows on the World» французского писателя Ф. Бегбеде. Анализируется поэтика двойного повествования романа, взаимопроникновение документально-исторического и автобиографического дискурсов. Внимание уделено альтісторическим особенностям анализируемого романа.

Ключевые слова: литература, история, альтернативная история, двойное повествование, дискурс.